

TÜRKİYE’DE TRAHOMLA MÜCADELE (1925-1945)

Yrd. Doç. Dr. Sevilay ÖZER*

Özet

Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren üzerinde hassasiyetle durulan ve memleketin en büyük sağlık sorunlarından biri olan trahom, göz kapaklarının içini döşeyen zarın üzerinde başlayan ve devam eden süreçte gözün körlüğüne bile sebep olabilen bulaşıcı bir hastalıktır. Türkiye’de daha çok Güney ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde görülmüştür. Öyle ki hastalığın yoğun olarak görüldüğü Adıyaman “Körler Memleketi” olarak adlandırılmıştır. 1925 yılında trahoma karşı Malatya ve Adıyaman’da başlatılan mücadele, zamanla söz konusu hastalığın tehdit ettiği diğer yerleri içine alacak şekilde genişletilmiştir. Trahomlu hastaların iyileştirilmesi için şehir ve kasabalarda hastane ve dispanser, köylerde ise köy tedavi evlerinin açılmasına gayret edilmiştir. Diğer taraftan bulaşıcı olan bu hastalığın yayılmasını engellemek amacıyla halkın bilinçlendirilmesine büyük önem verilmiştir. Anadolu insanını sağlık açısından olduğu kadar sosyal açıdan da zor durumda bırakan trahom hastalığına karşı uzun soluklu verilen mücadelede, yıllar içerisinde olumlu netice alınmıştır.

Anahtar Kelime: Trahom, Körlük, Göz Hastalığı, Salgın

Abstract

Struggling with Trachoma in Turkey (1925-1945)

Trachoma, which has been especially emphasized since the first years of Republic and which is one of the biggest health problems in the country, is an epidemic disease that starts on the membrane inside the eye lid and causes blindness in the ongoing process. The disease is seen mostly in Southern and Southeastern Anatolia Region in Turkey. The disease is so common that the city of Adıyaman is named “The City of Blinds”. The struggle with the disease started in 1925 in Malatya and Adıyaman and was extended in time in a way that it included the other places threatened by the disease. Hospitals and dispensaries were established in cities and towns and village treatment houses were opened in villages in order to

* Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

cure patients with trachoma. On the other hand, in order to prevent the spreading of this epidemic disease, awareness of the public was ensured and increased. The long-termed struggle with trachoma disease which caused problems both in terms of health and social life of the people of Anatolia, has given positive results in years.

Key Words: *Trachoma, Blindness, Eye Disease, Epidemic*

Giriş

Trahom, insanlığın tanıdığı en eski hastalıklardan birisidir. Yunan müellifleri iki bin sene evvel kitaplarında bu hastalıktan bahsetmişlerdir. Gerçekte Yunanca pürüzlü, pürtüklü manasına gelen ve “Trakos” kelimesinden alınan trahom, bulaşıcı, mikroplu ve çok tehlikeli bir göz hastalığıdır. Hastalığın seyri uzun olmakla birlikte sık sık nüksler yapar ve iyileşmenin gerçekleşmesi halinde bile iz bıraktığı görülür¹.

Mısır ve Nil Vadisi etrafındaki ahalide çok yaygın olarak görüldüğünden trahoma, “Mısır Göz Hastalığı”² ya da “Göz Uyuzu” adı da verilmiştir³. Bu salgın hastalık halk arasında “drahom” hastalığı olarak dillendirilmiştir⁴. Anadolu’da eskiden beri bilinen bir hastalık olan trahomun beşiği Afrika ve Uzak Asya’dır. Eski dönemlerden itibaren orduların Avrupa, Asya ve Afrika arasında seferler yaptığı dikkate alınacak olursa, bu kıtaların birleşim noktası olan Anadolu, pek çok salgın hastalığa maruz kalmıştır⁵. Bölgenin, tarih boyunca doğudan batıya, batıdan doğuya, göç eden kavimlerin takip ettikleri yollar üzerinde bulunması, salgın hastalıkların Anadolu’da yayılmasını kolaylaştırmıştır⁶. Hastalığın Anadolu’ya girişi; Mısır’a giden Sultan Selim’in ordusu, Anadolu’ya gelen Mısırlı İbrahim Paşa’nın ordusu, Alanya, Mersin, İskenderun iskelelerinden ticaret yapan Mısırlı ahali ve tayfa vasıtasıyla ve bunların yanı sıra I. Dünya Savaşı’nın bitişi ile Mısır’da trahom hastalığına yakalananların köylerine geri dönmesi

¹ Nuri Fehmi Ayberk, *Trahom Mücadele Kılavuzu*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937, s. 36.

² *Trahom Hastalığı Hakkında Halka Nasihatler*, T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayını, 1933, s.1.

³ İzzet Bilger, “Trahom ve Neticeleri 1”, *Görüşler*, S.32, Şubat 1941, s. 11.

⁴ “İçtimai Hıfzıssıhha-Trahom”, *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, C.4, S.39, 15 Kasım 1924, s. 79.

⁵ Nuri Fehmi Ayberk, *Türkiye’de Trahom Mücadelesi*, İstanbul 1936, s. 1.

⁶ Mahmut Işık, “Türkiye’de Trahom ve Trahom Mücadelesi”, *Sağlık Dergisi*, C. XL, S. 1-2, Ocak-Şubat 1966, s. 66.

suretiyle olmuştur⁷. 1919 yılı Ağustos ayında Mısır'dan toplam 2609 trahomlu hasta yurda dönmüştür⁸.

1919 Ağustosunda Mısır'dan Dönen Trahomlu Hastalar

Mısır'da ameliyatı yapılanlar	64	Mısır'da iki gözü çıkarılan
	1	Limanda iki gözüne ameliyat yapılan
	27	Bir gözü Mısır'da çıkarılan
	1	Sol gözü limanda çıkarılan
	1	Irak cephesinde sol gözü çıkarılan
	80	Bir gözü Mısır'da çıkarılıp diğer gözü sağlam olanlar
	1	Limanda bir gözü çıkarılıp diğeri sağlam olanlar
Mısır'da tedavisi yapılan hastalar	448	Her iki gözü kör kalanlar
	333	Bir gözü kör diğeri az görenler
	1653	Mısır'dan trahomlu olarak dönen hastalar
	2609	Toplam

Kaynak: Trahom Hakkında Halka Nasâyah, Helal Matbaası, Dersaadet 1345, s. 3. bzk. BCA, Dosya No: 490.1., Yer No: 1464.6.1.

Gerçekte topraklarımızın kuzeyden, doğudan ve güneyden trahomlu hasta sayısı yüksek olan memleketlerle çevrili olması, ülkemizin bu hastalığa ne kadar açık hale geldiğinin de bir göstergesidir. Uluslararası Trahom Teşkilatı Genel Sekreteri Dr. Wibaut, 1929 yılı 13. Uluslararası Oftalmoloji Kongresi'nde, dünyadaki trahom durumu hakkında verdiği

⁷ *Trahom Hakkında Halka Nasâyah, Helal Matbaası, Dersaadet 1345, s. 3 bzk. BCA, Dosya No: 490.1., Yer No: 1464.6.1.*

⁸ Dr. H. Şakar 1919 ve 1920 yıllarında Mısır'dan dönen 54.734 Türk zabıt ve erlerinden 16.293'ünün trahomlu olarak geri döndüklerini belirtmiştir. H. Şakar, "Trahom Hastalığı", *Batu Yolu Kültür Dergisi*, S.3, Kasım 1935, s. 9.

raporda, trahom endeksi açısından Rusya'yı beşinci (%10-30), Suriye'yi altıncı (%30-60), Irak ile İran'ı (%60-100) yedinci dereceye koymuştur. Kara sınırları bakımından trahoma açık olan sınırlarımızın sahillerimiz açısından da durumu pek parlak değildir. Zira Kuzey Afrika ve Yunan kıyılarından sürdürülen ekonomik münasebetler trahomun ülkemize girişini hızlandırmıştır⁹.

Bu çalışmada, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkenin hemen her yerinde özellikle de Güney ve Güneydoğu Anadolu'da çok yaygın olarak görülen trahom hastalığının seyri ve boyutu üzerinde durularak, hastalığı önlemek amacıyla yapılan çalışmalar ile kaydedilen gelişmeler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

I. Trahom Hastalığı Nedir?

Trahom mikrobu, vücuda girdikten sonra ortalama 7 ile 15 gün içinde çoğalarak göz kapağının iç zarı üzerine yerleşir. Hastalığın bu ilk yerleşme devresinde gözde hafif sulanma, göz içinde kum varmış gibi batma hissedilir. Yine göz kapağında bir ağırlık hissinin de belirtilere eşlik ettiği görülür. Birinci devrede çok önemsenmeyen göz sulanması ikinci devrede sıklaşır, kanlanma ve kum batması şeklinde kendini gösteren ağrılar, kişiye rahatsızlık vermeye başlar. Bu devrede trahomlu kişinin göz kapağının çevrilip bakılması durumunda, trahomun olgunlaşarak yerleştiği ve koyu kırmızı kabarcıkların kapağın iç zarı üzerinde çeşitli büyüklüklerde dağıldığı ve çoğaldığı görülür. Bu kabarcıklar incire benzetildiğinden dolayı eski doktorlar tarafından "*Florit Trahom*" olarak adlandırılmıştır. Gözdeki sulanma ve batma gibi acılar nedeniyle kişinin elini sıklıkla gözüne götürüp ovalaması ve gözyaşını silmesi trahom mikrobu'nun ellere bulaşmasına neden olur. İşte bu devrede trahomlu etrafına mikrop saçar. Özellikle gözde çapaklanma ve ifrazat var ise mikroplar etrafa daha çok yayılır. Üçüncü devrede ise göz kapağında birbiri ardınca yaralar çıktığı görülür. Bu yaralar göz kapağında oluşan trahom aspecikleridir. Kabarcıkların açılmasından dolayı yaralar görünür hale gelir. Yaraların tümü küçük beyaz çeşitli tiplerde izler bırakır. Sert olan bu izlerin bir araya gelmesiyle göz kapağının iç zarı çok kalınlaşır. Bu sert tabakaya skatris adı verilir. Skatrislerin artmasıyla göz kapakları kalınlaşır ve göz kapağı sert, beyaz, kuru, biçimi bozuk bir hal alır. Gözleri kör etmeye kadar giden ağır sonuçlar veren bu hastalığı, Göz Doktoru Sabit Özkan 1930-1940'lı yıllarda verdiği konferanslarda şöyle tarif etmiştir: "*Trahom, göz kapaklarının içini döşeyen zarın, koyu kırmızı kabarcıklarla kendini gösteren, habersizce yerleşen, sinsî devam ederek*

⁹ Ayberk, Türkiye'de Trahom ..., İstanbul 1936, s. 2.

gözleri kör edip insandan insana kolaylıkla bulaşan tedavisi uzun süren sosyal bir hastalıktır."¹⁰

1930'lu yılların sonuna doğru dünyada trahom hastalığına yakalanan insan sayısı 150 milyonu, hastalıktan tamamen kör olanların sayısı 10 milyonu geçmiştir. Trahom sadece tıbbi değil aynı zamanda sosyal bakımdan da insan hayatını olumsuz etkileyen bir hastalıktır¹¹. Rahat çalışmadığı için ekonomik olarak sıkıntı içerisine giren trahomlu kişi, toplumdaki üretici olma vasfını yitirir. Hasta erkekse, vatan savunmasında gözleri iyi görmediği için askerlik görevini yapamaz, kadın ise çocuğuna trahomu geçirme ihtimali yüksek olduğundan ruhen çöküntü yaşar. Özellikle körlük derecesine kadar ilerlemiş olan hastalar yaşamlarını daima başkalarının yardımına muhtaç olarak sürdüreceklerdir¹². Küçük yaştaki çocuklar için ise durum çok daha zordur. Yaşı küçük olan çocuğun çektiği acılar anne ve babasını derinden etkiler. Okul çağına geldiğinde ise ağrılar bir yana görme bozukluğu ve trahomlulara uygulanan kısıtlamalar nedeniyle okula gidememesi sosyal açıdan yeni bir sorunu daha ortaya çıkarmaktadır¹³. Trahom hastalığı küçük yaştaki çocuklarda daha çok görülmekle birlikte, kadın ve erkek fark etmeksizin her yaşta ve herkeste görülebilir¹⁴.

II. Dünya'da Trahom Mücadelesi

Çok eski devirlerden beri mevcut bir hastalık olan trahom, Avrupa'da 18. yüzyıla kadar belirli bölgelerde çok dikkat çekmeyecek bir şekilde biliniyor iken 1815 yılında Napolyon'un ordusuna Mısır'da bulaşınca, Avrupa'ya taşınmış, Fransa Belçika, İtalya ve İngiltere'de çok büyük salgınlar yapmıştır. Trahoma karşı ilk düzenli fenni mücadeleyi 1886 yılında Macaristan yapmıştır. Trahomun parasız tedavisi için sabit ve seyyar hastaneler teşekkülü, doktorlara trahom kurslarının düzenlenmesi, trahomlu amelenin göç etmesine engel olunması, trahomlu hastaların ailelerine yardım edilmesi, trahom hakkında halka dersler, konferanslar verilmesi, broşürler yayınlanması, göz doktorlarına yüksek maaş gibi daha pek çok önlem alınmıştır. 1912 senesinde Macaristan'ın hastane ve göz kliniklerinde trahom yataklarının sayısı 1195'tir. Prusya'da ise mücadele, 1896 yılında başlamıştır. Prusya bu hastalığa karşı oldukça büyük bir bütçe ayırmıştır.

¹⁰ M. Sabit Öztan, *Göz Hastalıklarından Trahomu Tanıyalım Kendimizi Koruyalım*, Cemal Azmi Matbaası, İstanbul 1949, s. 14-18. Ayrıca bkz. Mahmut Işık, *Trahom*, T.C. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1968, s. 2.

¹¹ Nuri Fehmi Ayberk, *Trahom Mücadelesinde Son Buluşlar Münasebetiyle*, Kader Basımevi, İstanbul 1938, s. 4.

¹² Öztan, a.g.e., s. 20-21. Ayrıca bkz. Naci Bengisu, *Trahom İçtimai Zararları ve Korunma Çareleri*, İstanbul 1942, s.123.

¹³ Bengisu, a.g.e., s.123.

¹⁴ Ayberk, *Trahom Mücadele...*, s. 48.

Yapılan çalışmalar meyvesini hızla vermiş ve Prusya’da 1898 yılında trahomlu çocuk sayısı 40 bin iken bu sayı beş yıl sonra 5515’e düşmüştür. Trahom mücadelesi Mısır’da 1903, Rusya’da 1893, İtalya’da 1903, Cezayir’de 1924, Tunus’ta 1926, Bulgaristan ve İspanya’da ise 1927 yılında başlatılmıştır¹⁵.

Trahomun cahil toplumlarda daha yaygın olarak görüldüğü bir gerçektir. Kalabalık, muhaceret, fakirlik trahomun artmasına sebep olan etkenlerdir. Birinci Dünya Savaşı beraberinde trahom salgınlarını getirmiş¹⁶, Avrupa da bu salgından nasibini almıştır¹⁷. Cahil, aç, sefil, susuz ve ışsız mahallerde sadece ilaç kullanmakla trahomun önüne geçilmesinin mümkün olmadığını belirten bir dönem Türkiye Trahom Mücadele Teşkilatı’nın başkanlığını da yürüten Nuri Fehmi Ayberk, bunun en tipik örneği olarak Mısır, Kuzey Afrika memleketleri ile Hindistan ve Çin’i göstermiştir. Bu ülkelerde uzun yıllar trahoma karşı mücadele yürütüldüğünü belirten Ayberk, buna rağmen 1960’lı yıllara gelindiğinde halkın kötü yaşam koşulları içerisinde bulunmasından dolayı trahom savaşında çok az mesafe kat edilebildiğini dile getirmiştir. Bu nedenle trahom savaşının başarıya ulaşabilmesi açısından ilaç kullanımı kadar sosyal yaşam standardının yükseltilmesinin de önemli olduğuna dikkat çekmiştir¹⁸. Cerrahpaşa Hastanesi Göz Doktoru Hayri Hakkı 1928 yılında konuya ilişkin görüşünü “*Esasen trahom bilhassa iptidai ve fena şartlarda yaşayan insanların hastalığıdır. Hayatları tarzı iptidai şekilden medeni şekle giren aileler de yavaş yavaş hastalıkların daha az vahamet göstereceği ve o ailenin neslinin tedricen trahomdan kurtarıldığı müşahede edilmiştir*” diyerek açıklamış ve trahomla mücadelenin sefaletle mücadele demek olduğunun altını çizmiştir¹⁹.

III. Trahomla Mücadele Çalışmaları

Türkiye’de trahomla mücadele etme kararı 1924 yılında verilmiştir. Dönemin Sıhhat Vekili Dr. Refik Saydam, 1924 yılında çeşitli vilayet hastaneleri göz servislerinden konu ile ilgili bilgi almıştır. Daha sonra

¹⁵ Nuri Fehmi Ayberk, “Dünya Trahom Mücadelesi”, *Türk Oftalmoloji Gazetesi*, C.1, S. 11-12, 1931, s. 688-710.

¹⁶ İzzet Bilger, “Trahom ve Neticeleri 2”, *Görüşler*, S.33, Mart 1941, s. 11. Nuri Fehmi Ayberk, “Türkiye’de Trahom Problemi ve Savaşı 1”, *Göz Kliniği*, S.2, Mart-Nisan 1948, s. 24. “Sıhhi Bahisler”, *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1938. “Trahom Muayeneleri”, *Türksözü*, 27 Teşrinisani (Kasım) 1936.

¹⁷ Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’da görülen trahom oranındaki artış için bkz. A. Cuenod ve R. Nataf, *Trahom*, (Çev. Murad Rami Aydın), Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 21-29.

¹⁸ Nuri Fehmi Ayberk, “Trahom Savaşı Konusunda”, *IV. Trahom Savaşı*, Gürsoy Basımevi Ankara 1967, s. 29-30.

¹⁹ Hayri Hakkı, “Trahomun Sirayeti Hakkında”, *Sıhhiye Mecmuası*, S.15, Haziran 1928, s. 77.

Ankara Numune Hastanesi Göz Doktoru Vefik Hüsnu Bulat'ı üç aylığına Güney ve Orta Anadolu'ya tetkik yapması için göndermiştir. Dr. Bulat bu bölgelerde okul, hapisane ve çarşı gibi yerlerde yapmış olduğu kısmi tarama ve inceleme sonucunu bir rapor halinde, 1927 yılında Ankara'da toplanan II. Millî Tıp Kongresi'nde sunmuştur²⁰.

Dr. Vefik Bulat "*Türkiye'de Trahom Coğrafyası*" başlığıyla kongrede sunduğu raporunda; trahomun tarihçesine değinmiş ve bunun yanı sıra hastalığın Asya, Avrupa, Afrika, Amerika ve Avustralya kıtalarındaki istatistikî bilgilerini açıklamıştır. Sonrasında trahomun Türkiye'deki durumunu çeşitli yönleriyle ortaya koymuştur²¹. Aynı kongreye Prof. Dr. Niyazi Gözcü de "*Trahom Tedavisi ve Trahomla Mücadele*" başlıklı bir rapor sunmak suretiyle katılmıştır²². Prof. Dr. Niyazi Gözcü ile Dr. Vefik Hüsnu Bey, 1929 yılı Eylül ayında Amsterdam'da yapılan Uluslararası Göz Kongresi'ne de iştirak etmişlerdir. Vefik Hüsnu Bey söz konusu kongrede, Türkiye'nin trahom coğrafyası, içtimai vaziyeti ve trahom hastalığına karşı verilen mücadele hakkında bilgi vermiştir²³.

II. Millî Tıp Kongresi'nde sunulan raporlarda, özellikle Güneydoğu Anadolu'da, trahomun önemli derecede tahribata sebebiyet verdiği belirtilerek²⁴, tablonun bu derece vahim bir hal almasında, kaza ve nahiyelerde takınılan lakayt tavır ile ihmallerin payının da rolü olduğu üzerinde durulmuştur. Bölgede yaşayan halkın hemen hemen yarısının bu hastalığa yakalandığı belirtilmiş, hatta kongre kürsüsünde konuşanlar, bazı şehir ve kasabalarda değnekli olarak gezenlerin değneksiz olarak gezenlerden fazla olduğunu dile getirmişlerdir²⁵.

O dönemde yaşayan pek çok kişi ya bu hastalığa yakalanmış ya da bu hastalığa yakalanan kişilerin çektiği sıkıntılara tanıklık etmiştir. Bunlardan biri de 1960'lı yıllarda Sağlık İşleri Genel Müdürlüğü görevinde bulunan Sabri Sarıgöl'dür. Sarıgöl, 1930 yılında babasının memuriyeti dolayısıyla

²⁰ Nuri Fehmi Ayberk, "Türkiye'de Trahom Mücadelesi Tarihçesine Ait Hatıralarım", *Göz Kliniği*, S. 10, Ekim 1961, s. 128-129.

²¹ Gürkan Sert, "İkinci Millî Tıp Kongresi'nde (1927) Dr. Vefik Hüsnu Bulat'ın Sunduğu 'Türkiye Trahom Coğrafyası' İsimli Bildirinin Türkiye Tıp Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, Ankara 2005, s. 1518-1520.

²² Nuri Fehmi Ayberk, "Türkiye'de Trahom Mücadelesi Tarihçesine Ait Hatıralarım", *Göz Kliniği*, S. 10, Ekim 1961, s. 128-129.

²³ "Amsterdam Beynelmîl Göz Kongresine İştirakimiz", *Hâkimiyeti Millîye*, 19 Eylül 1929.

²⁴ Ek V. de yer verilen harita, Cumhuriyet'in ilk yıllarında trahomun Türkiye'de ne derece yayılmış olduğunun en açık kanıtıdır.

²⁵ "İçtimai Hıfzıssıhha-Trahom Mücadelesi", *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, C.7, S. 76, 15 Aralık 1927, s. 179.

buldukları Cizre’de, ellerinde birer sopa ile birçok âmâ insanı, göz kapakları ve göz çevreleri kıpkırmızı boyanmış olarak gördüğünü hatta içlerinde üzerlerine konan sineği kovamadığı için ağlayan küçük çocukların da bulunduğunu, halen acı ile hatırladığını dile getirmiştir²⁶.

1930 yılında Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Refik Saydam hastalığın Urfa²⁷, Besni, Gaziantep, Maraş, Malatya, Mardin, Diyarbakır, Siirt, Urfa, Cebelibereket²⁸, Adana, Muş ve Van’da yoğun olarak görüldüğünü hatta bazı yerlerde halkın %90’nına yakınının bu hastalığa yakalandığı belirtmiştir²⁹. Bu belirtilen yerlerin dışında da trahom vakalarının görüldüğü hatırlatılmalıdır. Örneğin bu yıllarda Tokat’ın Almus nahiyesinin merkezini oluşturan Almus Köyü’nde köy nüfusunun yarısı trahomludur ve birçok kişinin gözleri kör olmuştur. Bu bölgede “*Almus körleri gibi*” tabirinin kullanıldığı bilinmektedir³⁰.

Diyarbakır Numune Hastanesi Göz Mütahassısı Doktor Burhaneddin daha o yıllarda trahomun tedavisi için yapılması gereken çalışmaları şöyle özetlemiştir: “*Memleketimizde muhtelif yerlerde göz dispanserleri açılmıştır. Bu mücadeleye maarifin iştiraki de masrafsız ve kabil-i tatbiktir. Trahomun kesretle bulunduğu muntikalarda aynı derecedeki mekteplerden birini trahomlu talebeye mahsus olarak tahsis etmek ve leyli mekteplerden de bir tanesini yine bu suretle kabul ederek salim ve metin talebeyi mübadele etmek basit bir meseledir. Diğer taraftan belediyeler ve muhasebe-i hususiyeler tarafından “trahom tedavi evleri” açmak fazla bir masrafa mütavakkıf değildir. Bilhassa etubbaya muhtelif yerlerde, merkezlerde trahom tedavisi öğretilecek ve bunların mücadeleye iştiraki temin edilecek olursa mesele daha kolaylaşmış ve umumileşmiş olur.*”³¹

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, çeşitli hastanelerden gelen bilgilerin yanı sıra Dr. Vefik Bulat ile Prof. Gözcü’nün raporlarına dayanarak 1925 yılında trahomun yoğun olarak görüldüğü Malatya ve

²⁶ Sabri Sarıgöl, “Sağlık İşleri Genel Müdürü Dr. Sabri Sarıgöl’ün Seminere Yolladığı Mesaj”, *IV. Trahom Semineri*, Gürsoy Basımevi, Ankara 1967, s. 4.

²⁷ Urfa’da 1930 yılında trahomlu hasta sayısının şehrin genel nüfusu itibarıyla %60-70’i bulduğu belirtilmiştir. “Urfa’da Trahom”, *Akşam*, 12 Teşrinievvel 1930.

²⁸ Adana (Osmaniye) (Gavurdağ). Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 29.

²⁹ *BCA*, Dosya No: 30.10, Yer No: 177.220.17.

³⁰ Sedat Altay, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Tokat Vilayetinde Sağlık Hayatı ve Sorunları (1923-1938)”, *Tokat Sempozyumu 01-03 Kasım 2012 Tokat Bildiriler*, C.3, Tokat 2012, s. 18-19.

³¹ Burhaneddin, “Trahom Mücadelesi”, *Sıhhiye Mecmuası*, S.18, Eylül 1928, s. 78.

Adıyaman'da trahoma karşı mücadeleyi başlatmıştır³². Körler Memleketi³³ olarak da bilinen Adıyaman'da 20 yataklı bir hastane ile bir dispanser ve yine Malatya'da da 10 yataklı bir hastane ile dispanser açılmıştır. 1930 yılında Besni ve Kilis ilçeleriyle Gaziantep ilinde açılan trahom hastane ve dispanserleri ile mücadele ağı genişletilmeye çalışılmıştır³⁴. 1930 yılında Adana'da 40 yataklı bir trahom hastanesi³⁵, 1933'de eski teşkilata ilaveten Urfa merkezde 15, Maraş ve Siverek'te 10 yataklı birer dispanser ve hastane ile Gaziantep, Besni, Kilis, Malatya, Urfa ve Siverek'te oluşturulan birer seyyar teşkilat mücadeleye dâhil edilmiştir³⁶.

1930 yılında çıkarılmış olan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda trahom savaşına ayrıca önem verilmiştir. Halkın büyük kısmının trahom hastalığına yakalandığı tespit edilen mahallerde, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti tarafından mücadele heyetleri teşkil edileceği ve hastalığın tedavisi için gereken tüm işlemlerin parasız olarak yapılacağı³⁷ açıklığa kavuşturulmuştur. Ayrıca hastalığa yakalananların bildirilmesinin zorunlu olduğuna yer verilmiştir. Trahom mücadele mahallerinde oluşturulacak heyetler, ahalinin muayene edilmesinden tedavisine kadar geçen süreç içerisinde geniş yetkilerle donatılmıştır. Gerek trahom mintikalarında gerekse memleketin diğer yerlerinde, trahomun yayılma devresinde olan hastaların, bu devre devam ettiği müddetçe mektep, fabrika, imalathane gibi işyerlerine devam etmeleri yasaklanmıştır. Yine trahom mücadele mintikalarındaki çocukların öğrenimi için Sıhhat ve Maarif Vekâleti'nin ortaklaşa birtakım tedbirler alacaklarına değinilmiştir. Askeri makamların da askeri kıtaat ve teşkilatta trahom mücadelesi yapacakları ve alınan tedbirleri sağlık memurlarına bildireceklerine yer verilmiştir³⁸.

Trahoma karşı başlatılan mücadelenin daha sistemli bir şekilde sürdürülebilmesi ve aynı zamanda Vekâletle, mücadele teşkilatının irtibatının sağlanması amacıyla 1930 yılında merkezi Gaziantep'te olan bir

³² Nuri Fehmi Ayberk, "Türkiye'de Trahom Mücadelesi Tarihçesine Ait Hatıralarım", *Göz Kliniği*, S. 10, Ekim 1961, s. 129.

³³ İsviçreli bir müellif trahomdan dolayı Adıyaman'a "Körler Memleketi" ismini vermiştir. "Yüzme Havuzları ve Trahom", *Akşam*, 3 Ağustos 1943.

³⁴ İnci Hot, "Ülkemizde Trahom Mücadelesi", *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, C.11, S.1, s. 24.

³⁵ *BCA.*, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 177.220.17. Adana'da 40 yataklı trahom hastanesi ile Gaziantep'te 10 yataklı trahom dispanser için 1929 bütçesine tahsisatı konulmuştur. *BCA.*, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 177.220.9.

³⁶ *BCA.*, Dosya No: 30.18.1.2, Yer No: 33.7.11.

³⁷ Diğer ülkelerde de trahomla mücadele parasız olarak yapılmıştır. Örnek için bkz. "Trahomla Mücadele", *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, C.5, S.54, 15 Şubat 1926, s. 330.

³⁸ <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.1593.pdf> 21 Mart 2014.

Trahom Mücadele Reisliği kurulmuştur³⁹. Mücadele Reisliği 1932 yılı başında Adana'ya taşınmışsa da⁴⁰ 1933 yılında tekrar Gaziantep'e nakledilmiştir⁴¹.

1934 yılında Türkiye Trahom Mücadele Teşkilatı'nın başına Dr. Nuri Fehmi Ayberk⁴² geçirilmiştir. Ayberk, göreve başladıktan sonra ilk iş olarak trahom savaş bölgesinde tetkiklere başlamış, daha sağlıklı verilere ulaşabilmek adına genel bir tarama yapılmasını istemiştir. Tarama işleri, bir hekim, iki sağlık memuru ve bir kâtipten oluşan ekiplerle yapılmış ve bu çalışma altı ay sürmüştür⁴³.

Trahom mücadele mntikasına giren tüm nüfus genel bir muayeneden geçirilmiştir. Mücadele mntikası dışında kalan yerlerde ise göz doktorları, ilkokullardaki tüm öğrencileri muayene etmiştir. Doğru bir endeks elde etmek için beş il, dört kaza merkezi ve 400 köy halkı ev ev dolaşmak suretiyle taramadan geçirilmiştir. Halkın %25'i çeşitli sebeplerden dolayı muayene edilememiş olmakla birlikte söz konusu ankette, 204472 kişi muayene edilmiş ve bu kişilerin 133547'sinin trahomlu olduğu diğer bir deyişle trahom mücadele bölgesinde trahom nispetinin ortalama %65,3 olduğu tespit edilmiştir. Trahom mücadele mntikasında ortaya çıkan endeksler; Kilis'te %86,3, Adıyaman'da %80, Besni'de %80, Gaziantep %71, Urfa'da %69,3, Siverek'te %74, Malatya'da %53, Maraş'ta %36,7, Adana'da %31'dir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin ilkokullarda yaptırdığı muayene sonucunda ise trahom endeksi (%1-1/2) olarak ortaya çıkmıştır. Bu sonuç doğrultusunda, trahom mücadele mntikası dışındaki yerlerde yaşayan trahomlu kişi sayısının birçok medeni memleketten farklı olmadığı da anlaşılmıştır.⁴⁴ Bu dönemde çizilen aşağıdaki haritada, trahomun bölgelere göre değişen oranı çok net olarak görülebilmektedir.

³⁹ Hot, a.g.m., s. 24.

⁴⁰ "Trahom Mücadele Reisliği", *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Şubat 1932.

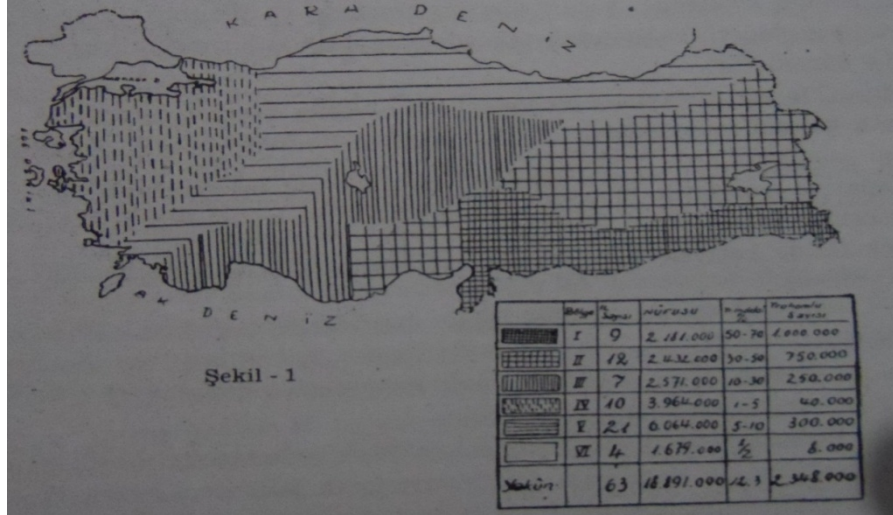
⁴¹ *Hâkimiyeti Milliye*, 26 Haziran 1933. "Trahom Mücadele Teşkilatı", *Vakit*, 26 Haziran 1933.

⁴² 1919'da Askerî Tıbbiye 'den mezun olmuş, stajını ve göz ihtisasını Gülhane hastanesinde yaptıktan sonra askerlikten istifa etmiş ve mesleğinden ilerlemek üzere Viyana'ya gitmiştir. Dönüşte Beykoz Trahom Hastanesi, daha sonra İstanbul Çocuk Bakımevleri mütehassıslığına tayin edilmiştir. Merkezi Gaziantep'te olan Sağlık Bakanlığı Trahom Mücadele Teşkilatı Reisliği 'ne getirilmiştir. Beş yıl bu vazifede kaldıktan sonra 1938'de bu görevinden ayrılmış, Haydarpaşa Numune Hastanesi göz servisi şefliğine getirilmiştir. "Hastanelerimizin Yeni Başhekimlerini Tanıyalım", *Akşam*, 20 Ekim 1950. Nuri Fehmi Ayberk, Trahom Mücadele Teşkilatı Reisi olarak bu hastalığa karşı büyük bir gayretle çalışmıştır. Necdet Rüştü, "Biz ve Mikrop", *Akşam*, 4 Ekim 1938.

⁴³ Ayberk, "Türkiye'de Trahom Mücadelesi Tarihçesine Ait Hatıralarım II"... , s. 141-142.

⁴⁴ Ayberk, Türkiye'de Trahom..., s. 5.

Türkiye Trahom Haritası

Kaynak: Nuri Fehmi Ayberk, "Türkiye'de Trahom Problemi ve Savaşı 1", Göz Kliniği, S.2, Mart-Nisan 1948, s. 22.

Trahom mücadele muntıkasında muayene edilen 204472 nüfus arasında 2579 kişinin tek gözü kör, 757'sinin ise iki gözü kör olduğu tespit edilmiştir. Bu rakamlar dikkate alındığında mücadele başlamadan önce körlük nispetinin fazla olduğu ancak on yıllık bir mücadele sürecinden sonra bu oranın neredeyse yarıya indiği görülmüştür⁴⁵.

Dr. Nuri Fehmi Ayberk, 1925 ile 1933 yılları arasında yapılan trahom savaşının bürokratik ve nazari bir mahiyet taşımasından dolayı beklentileri istenilen düzeyde karşılamadığını ifade etmekten kaçınmamıştır. Seyyar mücadelede vasıta olarak merkep verildiğini, bu merkebin üzerine yüklenen yükün tıbbi malzeme defter vs. dâhil 35-40 kiloyu bulduğunu ve bir de görevli memurun binmesiyle hayvanın üzerindeki ağırlığın arttığını bu yükle ancak bir ya da iki köye gidilebildiğini ifade etmiştir. Yine köylerde ilaçlamanın da layıkıyla yapılmadığını şu sözleriyle ortaya koymuştur:

"Seyyar memurlar sonraları daha pratik bir hile yolu bulmak suretiyle eşek-sırtında köyleri gezmek zahmetinden de kurtulmuşlardı. Şöyle ki; bir köye gidince, muhtarı bulup memnun ettikten sonra ellerindeki resmi listede o köyün bir ay içinde yazılı ilaçlama günleri yanına <<gelmiştir>> diye yazdırıp muhtara mühürlüyorlar ve şehre dönüp evlerinde yan gelip oturuyorlardı. Biraz daha vicdanlı memurlar, haftada 2-3 defa devre çıkıp

⁴⁵ Ayberk, Türkiye'de Trahom ..., s. 13.

üç beş ihtiyar ile 10-15 çocuğun gözlerine Argyrol damlası damlatıyorlardı. Maatteessüf bunları kontrol ile mükellef ve at üstünde gezmeleri gereken seyyar doktorların bazıları da aynı usullere başvurarak köylere çıkmaktan kaçınıyorlardı. İşte seyyar mücadele böyle feci ve komik idi.”⁴⁶

Nuri Fehmi Ayberk yapılan trahom taramasına müteakip bu hastalığa karşı daha etkili tedbirler alabilmek maksadıyla Suriye, Filistin, Mısır, Tunus, İtalya, Yunanistan, Yugoslavya, Macaristan ve Polonya’ya gitmiştir. Ayberk’in yabancı ülkelerde yürütülen trahom savaşı hakkında edindiği bilgi ve izlenimlerini dikkate alan Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, o güne kadar elde edilen tecrübelerden hareketle, trahom mücadelesinde aşağıdaki kararları uygulamaya koymuştur:

1-Trahom savaş bölgelerinde oturan halk muayeneden geçirilerek hastalığın yayılış şekli, nispeti, devreleri, ihtilâtlarının doğru bir şekilde tespit edilmesi sağlanmıştır.

2-Şehir ve kasabalardaki trahom dispanser ve hastanelerinin adet ve yatak sayıları artırılmıştır⁴⁷.

3-Mücadelede yer alacak doktor, sağlık memuru ve hasta bakıcı için mücadele merkezinde kurslar açılmıştır. Her sene iki ay müddetle açılan kurslarda tekâmül dersleri ve mücadele tatbikatı gösterilmiş ve kursu bitirenlerin şehir ve kasabalardaki hastane ve dispanserlerde görev almaları sağlanmıştır. Seyyar trahom mücadelelerinde çalışacak sağlık memurları da bu teşkilat doktorları yanında tatbikat yapmışlardır⁴⁸.

4-Trahom mücadelesinde bütün gün çalışan doktor ve personelin ücretlerinin iyileştirilmesine çalışılmıştır.

5-Hastane ve dispanserlerdeki kırtasiyeciliğin mümkün olan oranda azaltılmasına gayret edilmiştir.

6-Müracaat eden her hastaya bir fiş çıkartılıp, bütün muayene ve tedavi safhaları bu fişe kaydedilmiştir.

7-Trahom ve ihtilâtlarının tedavisi için tesiri denenmiş ve ilaçlayıcı memurların kolayca hatırlayacağı 5-6 ilaçtan oluşan bir standart tedavi şeması yapılmıştır.

⁴⁶ Ayberk, “Türkiye’de Trahom Mücadelesi Tarihçesine Ait Hatıralarım II”..., s. 141.

⁴⁷ Ayberk, “Türkiye’de Trahom Mücadelesi Tarihçesine Ait Hatıralarım II”..., s. 143.

⁴⁸ “Yurtta Trahom Mücadelesi”, *Ulus*, 22 Ocak 1938.

8-Hâd oftalmi⁴⁹ salgını mevsimlerinde kasaba ve köy halkına özel olarak yaptırılan (Devlet Şişesi) içinde 1/200 nispetinde Nitrate d'argent damlası dağıtılmıştır.

9-Seyyar mücadele şeklinde yer alan merkezler dışında dolaşan memurlar yerine, birbirine yakın 8-10 köyü bir ünite kabul ederek ortalarında bulunan büyükçe bir köyde sabit köy tedavi evi tesis edilmesine önem verilmiştir. Bu evlerde kalan sağlık memurları, buldukları köyün ve etrafındaki köyler halkının tedavisini yaparak, şişe ile ilaç dağıtmıştır. Haftada iki defa seyyar bir hekimin bu köy evlerini kontrol etmesi sağlanmıştır⁵⁰.

10- Köylerde, hasta köylülerin taşınması, şehre gelemeyecek durumda olanların yerinde tedavisi için çeşitli önlemler alınmıştır. Trahom mücadele teşkilatı ayrıca kamyonetler içinde gezgin hastaneler oluşturulması suretiyle halka hizmet etmeyi amaçlamıştır. Bu kamyonetlerde hastane çadırı, ameliyat masası, ameliyat aletleri, ufak bir eczane gibi ameliyat için lazım olan araçlar bulunmaktadır. Söz konusu gezgin hastaneler trahomun çok yaygın olduğu bir köyün ortasına giderek orada bir çadır kurmak suretiyle, seyyar hastane olarak hizmet etmiştir. Kamyonetler çevredeki köylere giderek ameliyata muhtaç hastaları çadıra getirmiş ve böylece hastanın burada ameliyatının yapılması mümkün olmuştur. Ayrıca kamyonetle köylere yapılan gezilerde hasta gözler de ilaçlanmıştır⁵¹. Köy köy dolaşan bu gezgin hastaneler ambulans otomobil adıyla da bilinmektedir⁵².

11-Mektep mücadelesinde yeni bir düzenlemeye gidilerek, trahomlular için ayrı okullar tesis edilmiş, buralara her gün giden memurlar, çocukları düzenli olarak tedavi altına almıştır. Öğretmenlere her sene tatil zamanında

⁴⁹ Trahomlu bir göz dışarıdan eklenen diğer mikroplarla daha kötü duruma gelebilir. Böyle bir göz hemen kızarır, çapaklanır ve göz kapakları şişer. Hasta gözünü açamaz, gözlerinin aralığından cerahat akar. İşte özellikle sıcak mevsimlerde meydana gelen trahomun bu şekline oftalmi denir. İzzet Bilger, "Trahom ve Neticeleri 3", *Görüşler*, S.34, Nisan 1941, s. 22.

⁵⁰ Nuri Fehmi Ayberk, "Türkiye'de Trahom Mücadelesi Tarihçesine Ait Hatıralarım II"..., s. 143-144. "Gaziantep'te Trahom Mücadelesi", *Ulus*, 19 Ekim 1939. "Gaziantep'te Muhtelif Çalışmalar", *Ulus*, 12 Ocak 1938. 1937 yılına değin Gaziantep'te Güceği, Ulumisre, Büyük Kızılhisar, Karacaviran, Hayyam ve Burç köylerinde köy tedavi evi tesis edilmiştir. "Trahom Hastalığı", *Kurun*, 30 Mayıs 1937. "Köylerde Trahom İçin Göz Evleri Kuruluyor", *Ulus*, 30 Nisan 1937.

⁵¹ "Trahom Savaşı", *Türksözü*, 31 Temmuz 1935. "Köylerde Yapılacak Sağlık Teşkilatı", *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1935. "Trahoma Karşı Savaş", *Kurun*, 3 Ağustos 1935.

⁵² "Trahom Mücadelesi", *Ulus*, 1 Haziran 1938.

bir aylık trahom kursu verdirmek⁵³ ve kendilerine Sıhhat Vekâleti bütçesinden aylık bir yardım sağlamak suretiyle onların da mücadeleye yardımlarının temin edilmesi amaçlanmıştır.

12-Şehir, kasaba ve köylerde gübre ve sinek mücadelesi yapılmasına özen gösterilmiştir⁵⁴. Dükkân ve müesseselere sinek kapanları dağıtılmıştır. (Bazı yerlerde Kilis ve Maraş'ta sinekler ve gübreler belediyeler tarafından kilo ile alınmış, sinekler imha edilmiş, gübreler ise mahalli fabrikalara yakıt maddesi olarak satılmıştır).

13-Propoganda işlerine önem verilmiş, halk için broşürler dağıtılmış, gazete ve radyoda, konu ile ilgili yayınlara ağırlık verilmiş, birçok resimli duvar levhaları yaptırılmıştır⁵⁵. Söz konusu levhalardan birini Tıbbi ve Sıhhi Eserler Sergisi'nde gören Dr. Hafız Cemal, trahom temalı levhaya ilişkin duygu ve düşüncelerini şöyle aktarmıştır: "*Vaktinde tedavi edilmezse gözleri bütün kör eden trahomlu bir hastanın gözlerinden kara sineklerin mikrop olarak başkalarının gözlerine nasıl aşıladıklarını, trahomlu bir hastanın kullandığı mendille başka çocukların bu belalı hastalığa nasıl tutulduklarını işte böyle yapıştırıcı, bulaştırıcı vasıtalarından sakınmadığı için gözlerini trahom sarmış ve nihayet büsbütün kör olmuş çocuğu çekerek ağlaya ağlaya yürüyen bu zavallı ihtiyar babayı tasvir eden levhayı görünce tüylerim ürperdi. Çünkü Anadolu'da, Arabistan'da Mısır'da ve Yeşil Kıbrıs'ta çok görmüştüm.*"⁵⁶

14. Halk için trahom hakkında bilgilendirici nasihat risalesi bastırılarak parasız dağıtılmıştır⁵⁷.

15. Köylere sinema makinesi gönderilmek suretiyle korunma tedbirleri gösterilmiştir⁵⁸.

⁵³Ülkedeki trahom vakalarının azaltılması amacıyla öğretmenlerin trahom hakkında bilgi edinmelerini sağlamak için Adana, Gaziantep, Mardin, Urfa ve Malatya'da 1934 yılında birer trahom kursu açılmıştır. "Trahomla Mücadele İçin Açılan Kurslar", *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1934. Öğretmenlere açılan trahom kursları ile ilgili haberler için bkz. "Trahom Kursları", *Türksözü*, 14 Teşrinievvel (Ekim) 1937, "Muallimler İçin Trahom Kursu", *Türksözü*, 6 Eylül 1934. "Trahom Kursu", *Türksözü*, 8 Teşrinievvel (Ekim) 1934."Muallimlere Trahom Kursu", *Türksözü*, 16 Eylül 1934. "Sıtma ve Trahom Kursu", *Türksözü*, 17 Eylül 1935.

⁵⁴ Kara sinekler trahom için oldukça zararlıdır. Zira trahomlu bir göze konduktan sonra sağlam bir göze konarsa o kişinin hastalanmasına neden olabilmektedir. Nuri Fehmi Ayberk, "Bizde Trahom Savaşı Nasıl Yapılıyor", *Cumhuriyet*, 7 İkincikanun (Ocak) 1936. "*Trahom*", *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, C.5, S.55, 15 Mart 1926, s. 353.

⁵⁵ Ayberk, "Türkiye'de Trahom Mücadelesi Tarihesine Ait Hatıralarım II"... , s. 144-146.

⁵⁶ Hafız Cemal, "Tıbbî ve Sıhhi Eserler Sergisinde Gördüklerim", *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1935.

⁵⁷ "Trahom Mücadelesi", *Hâkimiyeti Milliye*, 29 Birinciteşrin (Ekim) 1933.

14-Bütün hastanelerin tıbbî ve cerrahi malzemesi mikroskop dâhil tam olarak verilmiştir.

15- Vekâlete gönderilen grafik ve istatistikler dikkat ve özenle düzenlenmiştir⁵⁹.

16- Sıhhiye Vekâleti trahom hastalığına karşı resmi ve özel ilk ve orta mekteplerle liselerde okuyan öğrencilerin muayenesinin yapılmasını sağlamıştır⁶⁰.

1934 yılında trahomla mücadele Adana, Gaziantep, Urfa, Maraş, Malatya illerinde ve bu illerin kaza ve köylerinde sürdürülürken 1934'ten 1938'e kadar devam eden süreçte mücadele mıntıkası dört vilayet daha genişletilmiştir⁶¹. Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen 1938 yılında yaptığı açıklamada özellikle Urfa, Mardin ve Siirt'te görülen trahoma karşı etkin bir mücadele verildiğini ve eskiden bu mıntikalarda salgın halde bulunan trahomlu hasta sayısının yapılan hesaplamalara göre %70 oranında azaldığını belirtmiştir⁶². Trahomla mücadeleyi daha sistemli bir halde sürdürmek amacıyla Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti tarafından 14 Aralık 1943'te trahom mücadele talimatnamesi kabul edilmiştir⁶³.

Tüm bu uygulamaların maliyeti Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren trahom için ayrılan bütçeden karşılanmıştır. Trahoma karşı savaş için, 1925 yılında 23.000, 1926'da 45.000⁶⁴, 1927'de 24.500, 1928'de 50.000, 1929'da 92.000, 1930'da 100.000, 1931'de 79.150, 1932'de 122.935, 1933'de 150.149, 1934'de 170.000⁶⁵, 1935'de 168.430, 1936'da 183.430, 1937'de 230.000, 1938'de 245.000, 1939'da 270.000, 1940'da 78.000, 1941'de 83.000, 1942'de 117.000, 1943'de 147.000, 1944'de 202.800, 1945'de ise 118.250 liralık bütçe ayrılmıştır⁶⁶. Görüldüğü üzere trahom mücadelesi için

⁵⁸ *Ulus*, 14 Nisan 1937.

⁵⁹ Ayberk, "Türkiye'de Trahom Mücadelesi Tarihçesine Ait Hatıralarım II"... , s. 146.

⁶⁰ "Talebelerin Gözleri Muayene Edilecek", *Cumhuriyet*, 1 İkincikanun (Ocak) 1935. Benzer haberler için bkz. "Bursa'da 10.000 Talebenin Gözü Muayene Edilecek", *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1934.

⁶¹ Ayberk, "Türkiye'de Trahom Problemi ve Savaşı I"... , s. 21-23.

⁶² "Abdin Özmen'in Verdiği İzahat", *Cumhuriyet*, 7 Birinciteşrin (Ekim) 1938.

⁶³ Trahom Mücadele Talimatnamesi için bkz. *Trahom Mücadele Talimatnamesi*, T.C. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti Yayını, Ankara 1944.

⁶⁴ *İstatistik Yıllığı 1932-1933*, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1933, s. 49.

⁶⁵ *BCA*, Dosya No: 490.1., Yer No: 1464.3.2.

⁶⁶ 1935 yılından 1945 yılına değin trahom mücadelesi için ayrılan bütçe için sırasıyla bkz. *TBMM ZC.*, D.5, C.8, İ.F, 29. İnikat (25.5.1935), s. 246. *TBMM ZC.*, D.5, C.11, İ.1, 68. İnikat (26.5.1936), s. 232. *TBMM ZC.*, D.5, C.18, İ.2, 64. İnikat (25.5.1937), s. 238. *TBMM ZC.*, D.5, C.25, İ.3, 65. İnikat (24.5.1938), s. 169. *TBMM ZC.*, D.6, C.2, İ.F, 16. İnikat (24.5.1939), s. 239. *TBMM ZC.*, D.6, C.11, İ.1, 57. İnikat (28.5.1940), s. 311. *TBMM ZC.*,

ayrılan bütçe yıldan yıla artırılmakla birlikte II. Dünya Savaşı yıllarında bütçede zaman zaman düşüşler olduğu gözlenmektedir.

IV. Trahomdan Korunma Yolları

Trahomdan korunabilmek için halkın aydınlatılması ve bilinçlendirilmesi hastalığın tedavisi ve yayılmasının önlenmesinde oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle söz konusu hastalığa karşı alınması gereken tedbirler şöyle sıralanmıştır:

1-Günde birkaç defa el ve yüzü sabunla yıkamak, sık sık banyo yapmak.

2-Trahomlu insanlarla sıkı sıkı temas etmemek, temas edildiği takdirde hemen elleri sabunla yıkamak.

3-Başkalarına ait mendil, havlu, çamaşır, yatak, çatal ve bıçak gibi eşyaları kullanmamak.

4-En hafif göz rahatsızlığında hekime başvurmak.

5-Trahom hastalığı iyi beslenmemiş, zayıf çocuklarda seyrettiğinden dolayı özellikle çocukların beslenmesine dikkat etmek.

6-Eve aşçı, sütüne gibi kişileri alırken mutlaka trahom bakımından muayenelerini yaptırmak.

7-Halkla sıkı temas halinde olan aşçı, berber gibi esnafın yılda iki defa trahom muayenesinden geçirilmesini sağlamak.

8-Okul, fabrika, hapisane ve kışla gibi yerleri sık sık kontrol ettirmek.

9-Toz, toprak, şiddetli güneş ışığı gözleri tahriş ettiği ve trahom mikrobunun yerleşmesine yardım ettiğinden, bunlardan korunmak için güneş gözlüğü kullanmak⁶⁷.

Halkevleri ve halkodalarının mücadelede etkin olarak faaliyette bulunduğu hatırlatılmalıdır. Buralarda trahomdan korunma ve tedavi

D.6, C.18, İ.2, 57. İnikat (27.5.1941), s. 198. *TBMM ZC.*, D.6, C.25, İ.3, 63. İnikat (26.5.1942), s. 302. *TBMM ZC.*, D.7, C.2, İ.F, 27. İnikat (25.5.1943), s. 218. *TBMM ZC.*, D.7, C.10, İ.1, 60. İnikat (24.5.1944), s.242. *TBMM ZC.*, D.7, C.17, İ.2, 64. Birleşim (28.5.1945), s. 437. 1927 ile 1934 yılları arasında trahoma ayrılan bütçe için bkz. *BCA*, Dosya No: 490.1., Yer No: 1464.3.2.

⁶⁷ Mahmut Işık, *Trahom*, T.C. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1968, s. 5-6. Ayrıca bkz. Mahmut Işık, "Memleketimizde Trahom Problemi", *Karacadağ*, S.122, Şubat 1949, s. 14-15. Ziya Berksoy, "Trahomdan Nasıl Korunmalıdır.", *Yeni Gaziantep*, 3 Mayıs 1941.

usullerine ilişkin pek çok konferans düzenlenmiştir.⁶⁸ 1945 yılında halkevleri ve halkodalarına, trahom hastalığına karşı savaşta trahomun zararları, trahomdan korunma çarelerine yönelik halkı bilinçlendirici konuşmalar yapılmasını ve yanı sıra broşür dağıtılmasını içeren birer tamim gönderilmiştir.⁶⁹ Okullara trahom afişleri asılarak, öğrencilere trahom hastalığını anlatan küçük broşürler dağıtılmıştır. Aynı zamanda dispansere müracaat eden hastalar ve halka trahom hakkında bilgilendirici föyvolanlar dağıtılmıştır. Dağıtılan föyvolanlarda trahoma ilişkin şu bilgiler verilmiştir:

*“Her şeyden evvel temiz bulununuz, ellerinizi ve yüzünüzü sık sık sabunla yıkayınız. Şüphe ettiğiniz trahomlunun elini sıkmayınız, şayet sıkamak mecburiyetinde olursanız hemen elinizi ya sabunla veya ispirto ile temizleyiniz. Evinize trahomlu hizmetçi almayınız, eğer almış iseniz hemen tedaviye gönderiniz. Hiçbir zaman çocuğunuzun bu hizmetçi ile temas etmesine müsaade etmeyiniz. Şüphe ettiğiniz trahomluya ait hiçbir eşyaya el sürmeyiniz, şayet sürmüş iseniz ellerinizi hemen temizlemeyi unutmayınız. Karasineğe düşman olunuz, biliniz ki bu pis hayvan trahomu bulaştırır. Onların üremesine sebep olan gübrelerin birikmesine hiçbir zaman izin vermeyiniz. Gözünüzdeki ufak bir rahatsızlığı sakın ihmal etmeyiniz. Daima büyük musibetler küçük ihmallerden doğar. Onun için şayet hastalığa tutulsanız bile bunun az zamanda tedavisi mümkündür. Parasız devlet hastane ve dispanserlerine koşunuz. Bu teşkilat her vakit size yardıma hazırdır. Bu kadar kolaylık karşısında hiçbir zaman gözlerinizi tedaviden gocunmayınız. Dostlarınıza, akrabalarınıza ve bilhassa çocuklarınıza trahom felaketinin büyüklüğünü, bakılmazsa muhakkak gözü kör edeceğini, kör bir insanın ise yaşayan bir ölüden farksız olduğunu anlatınız.”*⁷⁰

Görüldüğü üzere tedavisi uzun süren bu hastalığın yayılmasına engel olmak, trahomla savaşta en önemli mücadele yollarından birini oluşturmuştur. Temizlik kuralları ve trahomun zararlarını halka anlatma noktasında okullardan, halkevlerinden, halkodalarından mümkün olduğu kadarıyla yararlanılmaya çalışılmıştır.

V. Okullarda Trahom

Trahoma karşı Sıhhat ve Maarif Vekâletleri işbirliği içerisinde faaliyet göstermişlerdir. Trahomlu talebesi fazla olan şehirlerde hasta çocukların sağlamlarla bir arada okutulmasının sakıncalı olmasından dolayı bunların ayrılması uygun görülmüştür. Bunların ayrı okullarda doktorların

⁶⁸ “Siirt’te Trahomla Mücadele”, *Cumhuriyet*, 23 Mart 1938. Verilen konferanslar hakkında bkz. “Trahom Hakkında Bir Konferans”, *Türksözü*, 18 İkincikanun (Ocak) 1935.

⁶⁹ *BCA.*, Dosya No: 490.0.01, Yer No: 5.26.22

⁷⁰ İzzet Bilger, Trahom ve Neticeleleri 3, *Görüşler*, S.34, Nisan 1941, s. 23.

gözetiminde öğrenim hayatına devam etmeleri sağlanmaya çalışılmıştır⁷¹. Trahomlu mektepleri her gün ziyaret eden hasta bakıcılar trahomlu öğrencileri düzenli olarak ilaçlamışlardır⁷².

Bu yıllarda darüleytamlarda da durum oldukça vahim görünmektedir. Sıhhiye Vekili Rıza Nur 8 Eylül 1923'te mecliste yapmış olduğu konuşmasında işbaşına geldiklerinde darüleytamlardaki trahomlu çocukların azımsanamayacak kadar çok olduğunu şu sözleriyle ortaya koymaya çalışmıştır: “*Meselâ darüleytamları tesellüm ettiğimiz vakitte evvelce sekiz bin yetim varken bize üç bin yetim teslim edilmiştir. Bize teslim edilen bu üç bin çocuğun içerisinde- pek fecidir - sekiz yüz kadarı trahom hastalığı denilen vahim bir göz hastalığına mübtelâdır ki bu hastalık gözü tahrip eder. Memaliki harrede ve sairede tesadüf edilen körlerin yüzde doksan dokuzunu âmâ yapan bu hastalıktır.*”⁷³ Gerçekten küçük büyük demeksizin herkese musallat olan bu illet hastalık halkı çok zor durumda bırakmıştır. Hatta trahom hakkında yazılan dörtlüklere bile dönem gazetelerinde rastlanmıştır.

“Trahom mu? Sormayın, o surnaşık bir belâ

Kıyar şirin gözlere, siyah, mavi, gök elâ

Hiç çekinmez zedeler, inci mercan gözleri

Dayanılmaz körlerden, yükselirken vaveyla.”⁷⁴

Nuri Fehmi Ayberk, 1924 yılında yurtdışından döndüğünde kendine iş aradığı bir dönemde okuldan hocası olan aynı zamanda İstanbul'daki yetim mekteplerinin sağlık müşaviri olan Saim Ali Bey'e rastladığını ve hocasının vasıtasıyla Beykoz Köşkü'nde bulunan trahomlu çocukların tedavisi için görevlendirildiğini dile getirmektedir. Dr. Ayberk, sayısı bine yakın olan bu çocukların tedavi edildiği Beykoz Köşkü'ne gittiğinde karşılaştığı manzarayı şöyle anlatır: “*Bakımsızlık yüzünden yabani otların bürüdüğü büyük ve ağaçlı bir bahçe içinde boğaza hâkim, şahane fakat harabeye yüz tutmuş muazzam bir kasır. At koşturulacak kadar büyük, tavanları yaldızlı sofa ve odalar..tavanlardan yağmur suları akmış, pencere ve kapıların çoğu bozuk, ısıtılması, temizlenmesi gayri kabil bir halde.. Binanın içinde, gözleri çapaklı, kirpikleri bozuk, fotofobili yüzlerce çocuk oynayıp duruyorlardı. Başlarında 2-3 memur vardı. Bunlardan öğrendiğime göre müessesede*

⁷¹ “Trahom Mücadelesi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Birinciteşrin (Ekim) 1933.

⁷² “Gaziantep'te Trahom Mücadelesi”, *Ulus*, 19 Ekim 1939.

⁷³ *TBMM ZC.*, D.2, C.1, İ.1, 15. İçtima (8.9.1923), s. 453.

⁷⁴ “Trahomla Mücadele”, *Yeni Gaziantep*, 16 Nisan 1943.

doktordan başka bir de sağlık memuru varmış, çocuklara her gün damla koyup gidermiş!"⁷⁵

Birkaç ay kadar kadar köşke gidip gelen ancak günün iki-üç saatinin yolda geçmesinden dolayı ancak 150-200 çocuğa bakabilen Ayberk, Maarif Vekili Mustafa Necati Bey ile görüşmüş ve Beykoz Köşkü'ndeki trahomlu çocukların halinin perişan olduğunu, bu çocukların en kısa süre içerisinde şehre yakın okul ve hastane olabilecek uygun bir yere nakillerinin gerekliliğini anlattıktan sonra tedavide gerekli olacak tıbbi ve cerrahi malzemenin de tedarikini istemiştir. Mustafa Necati Bey, Yıldız'daki harem dairelerinden birini tadil ve tamir ettirerek okul ve hastane haline getirilmesini sağlamıştır. Hâkimiyeti Milliye Mektebi adını alan bu müessesenin bir tarafı tedavi için diğer tarafı da çocukların eğitim görmesi için düzenlenmiştir. Dr. Ayberk'in bu çabaları ve edindiği tecrübeden dolayıdır ki 1934 yılında Türkiye Trahom Mücadele Teşkilatı'nın başına getirilmiştir⁷⁶. Anadolu'dan da Yıldız Hâkimiyeti Milliye'ye, Maarif Vekâleti'nin emri ile trahomlu öğrenci gönderildiği bilinmektedir⁷⁷. 1933-1934 yıllarında ülke genelinde Adana'da 7⁷⁸, Gaziantep'te 6, Kilis'te 4, Besni'de 1, Adıyaman'da 1, Malatya'da 1, Maraş'ta 1, Urfa'da 3, Siverek'te 1 olmak üzere toplam 25 trahomlu öğrencilerin okutulduğu okul bulunmaktadır⁷⁹.

1930'lu yıllarda yabancı bir seyyah olan Linke, bu okullardan Malatya'dakine ilişkin gözlemlerini şöyle anlatır: "*Okulu ziyaret ettiğimde şimdiye kadar zikretmediğim bir tuhaflık vardı. İlkokul öğrencileri ve öğretmenleri trahomdan acı çekiyorlardı, Mısırlı bir göz hastalığı. Büyük bir anlayışla Faruk Bey'i izledim, iltihaplı kötü gözlerle birkaç yüz öğrencinin arasında bana bakıyorken irkildim, fakat onların çoğunu yakından baktığımda uçsuz, bucaksız gönlüm rahatladı. Diğer okullardaki çocuklar gibi aynı müfredatı takip ediyorlardı. Böylece onların dönüşünden sonra zorluk çekilmeksizin uyum sağlayabilirlerdi. Onların tedavisi üç aydan bir*

⁷⁵ Ayberk, "Türkiye'de Trahom Mücadelesi Tarihçesine Ait Hatıralarım"..., s. 130.

⁷⁶ Ayberk, "Türkiye'de Trahom Mücadelesi Tarihçesine Ait Hatıralarım"..., s. 130-133. Nuri Fehmi Bey'in Trahom Mücadele Teşkilatı'nın başa getirilişi ilişkin haber için bkz. "Teşkilat Riyasetine Nuri Fehmi Bey Tayin Edildi", *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1934. Dr. Nuri Fehmi Ayberk 1938 yılı sonunda görevi meslektaş Dr. Naşit Sunay'a devretmiştir. Nuri Fehmi Ayberk, "Türkiye'de Trahom Mücadelesi Tarihçesine Ait Hatıralarım II"..., s. 146.

⁷⁷ *Akşam*, 10 Teşrinievvel (Ekim) 1929.

⁷⁸ Adana'da 1931 yılında ilkokul sayısı 20'dir. Trahomlu öğrenciler için de dört ilkokul tahsis edilmiştir. "Trahomlu Çocuklar İçin Ayrı Mektepler Açıldı", *Vakit*, 22 Teşrinievvel (Ekim) 1931.

⁷⁹ İzzet Bilger, *Adana Okullarında Trahom Savaşı*, Türksözü Matbaası, Adana, 1950, s.11.

seneye kadar sona ererdi”. Linke sözlerinin devamında bu çalışmalarından dolayı idareye teşekkür etmiştir⁸⁰.

Bu okullarda yürütülen trahom savaşı, Adana okulları örneğiyle ortaya konulabilir. Trahom savaşına, senenin başında ilk, orta, lise, meslek okulları ve enstitülere girecek öğrencilerin dispanserlerde muayenesi ile başlanmış olup, trahomlu olduğu tespit edilenler, bu hastalıkla mücadele eden öğrenciler için tahsis edilmiş okullara gönderilmişlerdir. Eğitim ve öğretimin başlamasıyla beraber bütün okullardaki öğrenciler muayene edilmiştir. Trahomluların bulunduğu okullarda muayene edilen öğrencilere tedavi fişi verilmiştir. Öğrencilere verilen bu fişe, okul bitinceye kadar her sene ek fiş ilave edilerek, öğrencinin eğitim hayatı boyunca hastalığının takibinin yapılması sağlanmıştır.

Söz konusu okullara hemen hemen her gün bir sağlık memuru ya da hasta bakıcı gönderilerek tedavilerinin aksatılmamasına önem verilmiştir. Hastalığın faal devresindeki trahomlu öğrenciler, 20-30 kişilik gruplar halinde hastaneye getirilerek cerrahi müdahaleleri yapılmıştır. Diğer orta, lise ve meslek okullarında tespit edilen trahomlu öğrenciler için ayrı bir okul ve ayrı bir sınıf ayrılmasına imkân olmadığından faal devredeki trahomlu öğrenciler, hastalığı bulaştırma tehlikesi geçinceye kadar okuldan uzaklaştırılmışlardır. Bu öğrencilerin tedavileri de dispanserlerde düzenli olarak takip edilmiştir. Bu sistemli çalışma sonucudur ki Adana’da 1939 yılında trahomlu öğrencilerin eğitim ve öğretimini sürdürdüğü 8 okul var iken bu sayı 1949’da 4’e, 1939 yılında %21,4 olan trahom endeksi de %8,4’e düşürülmüştür. Okullardaki öğrencilerin sıkı bir şekilde muayeneden geçirilmesi, trahomlu öğrencilerin tedavisine ara verilmeden düzenli olarak devam edilmesi, faal devredeki trahomlu öğrencilere gereken cerrahi müdahalenin yapılması ve yine hastalığın bulaşma tehlikesinin yüksek olduğu devredeki trahomlu öğrencilerin bir süre için okuldan uzaklaştırılması ve bunlarla birlikte öğrencilere sıklıkla trahom hakkında nasihatlerde bulunulması sonucu, okullarda yürütülen trahom mücadelesinde dikkate değer bir başarı elde edilmiştir⁸¹.

⁸⁰ Mehmet Karagöz, “Cumhuriyet’in Modernleşme Sürecinde Malatya (1930-1938) Bir Seyyahın Notları Vesilesiyle” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.18, S.1, s. 315-316.

⁸¹ Bilger, *Adana Okullarında...*, s. 13-16.

Sonuç

Türkiye'nin güney ve güneydoğu bölgesinde yaygın bir halde bulunan trahom hastalığına karşı savaşa, 1925 yılında başlanmıştır. Hastalığa karşı mücadele, il ve ilçelerde hastane ve dispanser açmak suretiyle, köylerde ise atlı sağlık memurları yoluyla yürütülmeye çalışılmıştır. Ancak köylerde beklentilerin karşılanamaması nedeniyle sonrasında köy tedavi evleri açılmış ve yanı sıra gezgin hastaneler oluşturularak halkın derdine çare olunmak istenmiştir. 1945 yılı sonunda trahomla savaşta önemli oranda mesafe katıldığı görülmüştür.

Trahom savaş bölgesi yıllar içerisinde Adana'dan Siirt'e kadar uzanan dokuz ili içine alacak şekilde genişletilmiştir⁸². İlk olarak Malatya, Adıyaman ve Besni'de başlatılan mücadele alanına zamanla Gaziantep, Maraş, Urfa, Diyarbakır, Mardin ve Siirt illeri de dâhil edilmiştir⁸³. 1945 yılına gelindiğinde teşkilatın bünyesi

1-Trahom Hastaneleri (16 hastane=225 yatak)

2-Trahom Dispanserleri (33 Dispanser)

3-Trahom Köy Tedavi Evleri (35 adet) şeklinde düzenlenmiş olup bunlara, hastaları köylerinde ve evlerinde ziyaret eden hasta ilaçlayıcı personel bağlanmıştır. Trahom savaşı başkanlık merkezleri de Adana ve Diyarbakır olmak üzere 2 ayrı bölgeye ayrılmıştır. 1945 yılında trahom savaş kurullarının kadrosu ve münhalleri şöyledir:

	<u>Kadrodaki Sayı</u>	<u>Vazifede</u>	<u>Münhal (Boş)</u>
Doktor	49	24	25
Hemşire	19	13	6
Sağlık Memuru	127	60	67

Teşkilatın doktor, hemşire ve sağlık memuru açısından yetersizliği göz önünde bulundurularak, hasta ilaçlayıcı işini gören personelin mümkün olduğu kadar fazla sayıda yetiştirilmesine ve istihdamına önem verilmiştir. Ayrıca o günkü şartlarda hastalığın tedavisinde kullanılan Sulfanilamid adlı ilaçtan yeteri kadar getirtilerek halka parasız olarak dağıtılması sağlanmıştır. Mücadelenin ilk devrelerinde trahom bölgelerinde trahomlu hasta nispeti %70 iken 21 yıllık bir savaş sonunda 1946 yılında bu rakam %50'ye indirilmiştir. Körlük nispeti de buna paralel olarak %2-3'den %1'e düşürülmüştür. Ancak kaydedilen gelişmenin beklenen düzeyin altında

⁸² "Sağlık Elemanlarımız Tesislerimiz Artıyor", *Ulus*, 12 Şubat 1946.

⁸³ "Gaziantep'te Trahom Mücadelesi", *Ulus*, 19 Ekim 1939.

kaldığı bir gerçektir. Trahom savaşında istenilen oranda bir başarı sağlanamamasının ve mücadelenin yavaş ilerlemesinin sebeplerinden biri olarak koruyucu hekimliğin gereklerinin layıkıyla yerine getirilememiş olmasının da payı olduğu hatırlatılmalıdır⁸⁴.

Ancak önemle belirtmek gerekir ki trahomla mücadele sadece hastalıkla değil aynı zamanda sağlıksız yaşam koşullarıyla da mücadele anlamına gelmektedir. Toplumun yaşam şartları düzeltildiği oranda trahomun görülme sıklığı gittikçe azalacaktır. Zira Türkiye’de görülen trahomlu hasta oranı 1950 yılında % 32,9’a, 1960 yılında %9,1’e, 1970 yılında ise %2,1’e düşürülmüştür⁸⁵.

Sonuç itibarıyla 1925 ile 1945 yılları arasında trahom hastalığına karşı yürütülen mücadelede kaydedilen en önemli gelişme körlüklerin belirgin olarak azaltılmasında görülmüştür. Trahomlu hasta oranı açısından kaydedilen gelişme beklentilerin aşağısında kalmakla beraber tedavisi çok uzun sürdüğü için özellikle köy ve kasaba halkı arasında hastalığın iyileşeceğine dair yerleşmiş inanç zafiyetinin ortadan kaldırılması noktasında çok önemli bir başarı elde edilmiş olduğu söylenebilir.

Kaynakça

I. Arşiv Belgeleri

BCA, Dosya No: 490.1., Yer No: 1464.6.1.

BCA, Fon Kodu: 490. 1, Yer No: 25.122.2.

BCA., Fon Kodu: 30.10., Yer No: 177.220.17.

BCA., Fon Kodu: 30.10, Yer No: 177.220.9.

BCA., Dosya No:490.1, Yer No: 1464.3.2..

BCA., Dosya No: 490.1, Yer No: 5.26.22

BCA, Dosya No: 30.10, Yer No: 177.224.9.

BCA, Dosya No: 30.18.1.2, Yer No: 33.7.11.

II. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

TBMM ZC., D.2, C.1, İ.1, 15. İçtima (8.9.1923)

TBMM ZC., D.5, C.8, İ.F, 29.İnikat (25.5.1935)

⁸⁴ BCA, Dosya No: 30.10, Yer No: 177.224.9.

⁸⁵ Hot, a.g.m., s. 27-28.

- TBMM ZC.*, D.5, C.11, İ.1, 68. İnikat (26.5.1936)
TBMM ZC., D.5, C.18, İ.2, 64. İnikat (25.5.1937)
TBMM ZC., D.5, C.25, İ.3, 65. İnikat (24.5.1938)
TBMM ZC., D.6, C.2, İ.F, 16. İnikat (24.5.1939)
TBMM ZC., D.6, C.11, İ.1, 57. İnikat (28.5.1940)
TBMM ZC., D.6, C.18, İ.2, 57. İnikat (27.5.1941)
TBMM ZC., D.6, C.25, İ.3, 63. İnikat (26.5.1942)
TBMM ZC., D.7, C.2, İ.F, 27. İnikat (25.5.1943)
TBMM ZC., D.7, C.10, İ.1, 60. İnikat (24.5.1944)
TBMM ZC., D.7, C.17, İ.2, 64. Birleşim (28.5.1945)

III. Gazeteler

Cumhuriyet

Türksözü

Yeni Gaziantep

Akşam

Ulus

Kurun

Hâkimiyeti Milliye

Vakit

IV. Kitap ve Makaleler

Akbayar, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Altay, Sedat, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Tokat Vilayetinde Sağlık Hayatı ve Sorunları (1923-1938)”, *Tokat Sempozyumu 01-03 Kasım 2012 Tokat Bildiriler*, C.3, Tokat 2012, s. 9-34.

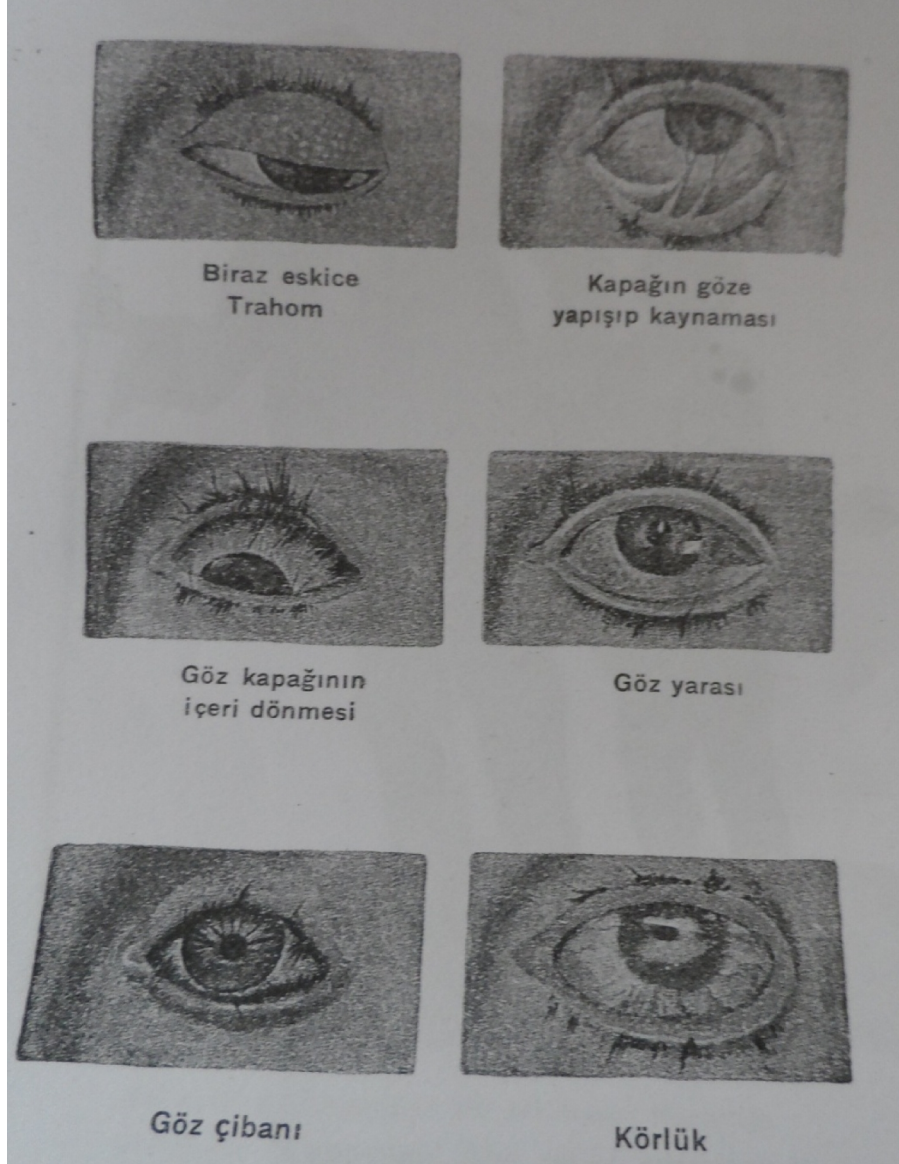
Ayberk, Nuri Fehmi, “Bizde Trahom Savaşı Nasıl Yapılıyor”, *Cumhuriyet*, 7 İkincikanun (Ocak) 1936.

Ayberk, Nuri Fehmi, “Dünya Trahom Mücadelesi”, *Türk Oftalmoloji Gazetesi*, C.1, S. 11-12, 1931, s. 687-720.

- Ayberk, Nuri Fehmi, "Trahom Savaşı Konusunda", *IV. Trahom Savaşı*, Gürsoy Basımevi Ankara 1967.
- Ayberk, Nuri Fehmi, "Türkiye'de Trahom Mücadelesi Tarihçesine Ait Hatıralarım", *Göz Kliniği*, S. 10, Ekim 1961, s. 127-134.
- Ayberk, Nuri Fehmi, "Türkiye'de Trahom Mücadelesi Tarihçesine Ait Hatıralarım II", *Göz Kliniği*, S. 11, Kasım 1961, s. 141-148.
- Ayberk, Nuri Fehmi, "Türkiye'de Trahom Problemi ve Savaşı ", *Göz Kliniği*, S.2, Mart-Nisan 1948, s. 19-27.
- Ayberk, Nuri Fehmi, *Trahom Mücadele Kılavuzu*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937.
- Ayberk, Nuri Fehmi, *Trahom Mücadelesinde Son Buluşlar Münasebetiyle*, Kader Basımevi, İstanbul 1938.
- Ayberk, Nuri Fehmi, *Türkiye'de Trahom Mücadelesi*, İstanbul 1936.
- Bengisu, Naci, *Trahom İçtimai Zararları ve Korunma Çareleri*, İstanbul 1942.
- Bilger, İzzet, "Trahom ve Neticeleri 1", *Görüşler*, S.32, Şubat 1941, s. 10-12.
- Bilger, İzzet, "Trahom ve Neticeleri 2", *Görüşler*, S.33, Mart 1941, s. 11-13.
- Bilger, İzzet, "Trahom ve Neticeleri 3", *Görüşler*, S.34, Nisan 1941, s. 22-24.
- Bilger, İzzet, *Adana Okullarında Trahom Savaşı*, Türksözü Matbaası, Adana 1950.
- Burhaneddin, "Trahom Mücadelesi", *Sihhiye Mecmuası*, S.18, Eylül 1928, s. 72-78.
- Cuenod A. ve R. Nataf, *Trahom*, (Çev. Murad Ramî Aydın), Devlet Basımevi, İstanbul 1938.
- Gözcü, Niyazi İsmet, "Memleketimizde Körlük Durumu Hakkında Bazı Düşünceler", *Göz Kliniği*, S.1, Mart-Nisan 1948, s. 2-5.
- Hayri Hakkı, "Trahomun Sirayeti Hakkında", *Sihhiye Mecmuası*, S.15, Haziran 1928, s. 74-77.
- Işık, Mahmut, "Memleketimizde Trahom Problemi", *Karacadağ*, S.121, Ocak 1949, s. 10-11.
- Işık, Mahmut, "Memleketimizde Trahom Problemi", *Karacadağ*, S.122, Şubat 1949, s. 14-16.
- Işık, Mahmut, "Türkiye'de Trahom ve Trahom Mücadelesi", *Sağlık Dergisi*, C. XL, S. 1-2, Ocak-Şubat 1966, s. 66-87.
- Işık, Mahmut, *Trahom*, T.C. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1968.
- "İçtimai Hıfzıssıhha-Trahom", *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, C.4, S.39, 15 Kasım 1924, s. 79-82.

- “İçtimai Hıfzıssıhha-Trahom Mücadelesi”, *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, C.7, S. 76, 15 Aralık 1927, s. 179-182
- İstatistik Yıllığı 1930-1931*, İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1931.
- Karagöz, Mehmet, “Cumhuriyet’in Modernleşme Sürecinde Malatya (1930-1938) Bir Seyyahın Notları Vesilesiyle” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.18, S.1, s. 291-324.
- Kutay, Andaç, “Trahom Nedir”, *Atayol*, S.9, 1984, S. 15-16.
- Öztan, M. Sabit, *Göz Hastalıklarından Trahomu Tanıyalım Kendimizi Koruyalım*, Cemal Azmi Matbaası, İstanbul 1949.
- Sarıgöl, Sabri, “Sağlık İşleri Genel Müdürü Dr. Sabri Sarıgöl’ün Seminere Yolladığı Mesaj”, *IV. Trahom Semineri*, Gürsoy Basımevi, Ankara 1967, s. 4.
- Sert, Gürkan, “İkinci Millî Tıp Kongresi’nde (1927) Dr. Vefik Hüsnü Bulat’ın Sunduğu ‘Türkiye Trahom Coğrafyası’ İsimli Bildirinin Türkiye Tıp Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, *38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, Ankara 2005, s. 1518-1520.
- Şakar, H., “Trahom Hastalığı”, *Batı Yolu Kültür Dergisi*, S.3, Kasım 1935, s. 9.
- “Trahom”, *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, C.5, S.55, 15 Mart 1926, s. 353.
- “Trahomla Mücadele”, *Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası*, C.5, S.54, 15 Şubat 1926, s. 330
- Trahom Hakkında Halka Nasâyah*, Helal Matbaası, Dersaadet 1345.
- Trahom Hastalığı Hakkında Halka Nasihatler*, T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayını, 1933.
- Trahom Mücadele Talimatnamesi*, T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Yayını, Ankara 1944.

EK I.

Trahomun Seyri

Kaynak: Trahom Hastalığı Hakkında Halka Nasihatler,
T.C. Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâleti Yayını 1933, s.10.

EK II.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ
5 / 2027
Ankara : 1. 6. 1945

Halkevi Başkanlığına

Sıtma ile savaşta hükümetle yaptığımız işbirliğini verimli ve samimî görüyoruz. Bilirsiniz ki, yurdumuzun bazı yerlerinde frengi ve trahom da azık dertlerdendir. Hükümetimiz sıtma ile olduğu kadar, yıllardanberi bu hastalıklarla da savaş halindedir ve hiç şüphesiz ki, bu savaşa oralardaki Halkevlerimizle Halkodalarımız da katılmışlardır. Bununla beraber, bu gün bu mesele üzerinde daha geniş ve ciddi olarak durmak lâzımını duyuyoruz. Frengi ve trahomun bulupık olduğu yerler halkını ağır afetlere uğratan bu dertlerden kurtarmak, topyekûn ve ısrarlı bir savaşı neticesine bağlıdır. Bunun için frengi ve trahomun zararları, korunma çareleri, temizlik ve temizlenme konuları ve usulleri üzerinde yapacağınız konuşmalarla broşürler neşri, faydalı görülmektedir. Bu alanda halka pratik ve faydalı bilgiler vermek için yayınlayacağımız broşürleri yardımlarımızla destekliyeceğiz.

Sağlık davası, milletçe kalkınma ve yükselme davasıdır. Millî kültür yuvalarımız, millet hayatında her faydalı olan gibi, bu davanın da, sağlığın da kültürünü yapacaklardır. Gelecek nesillerin gülbû ve temiz ahlaklı oluşları, bu uğurdaki çalışmalarımızın derinliği ve verimliliği ile şüphesizdir.

Başarılar diler, gözlerinizden öperim.

C. H. P. Genel Sekreter Vekili
Kırklareli Milletvekili
N. Kansu

Aşağı gibidir.

490	01			5	26	22
-----	----	--	--	---	----	----

EK-III.***Trahomla Mücadele İçin Malatya'da Açılan Kursu Katılan Öğretmenler***

Kaynak: "Trahomla Mücadele İçin Açılan Kurslar", *Cumhuriyet*, 12 Teşrinisani 1934.

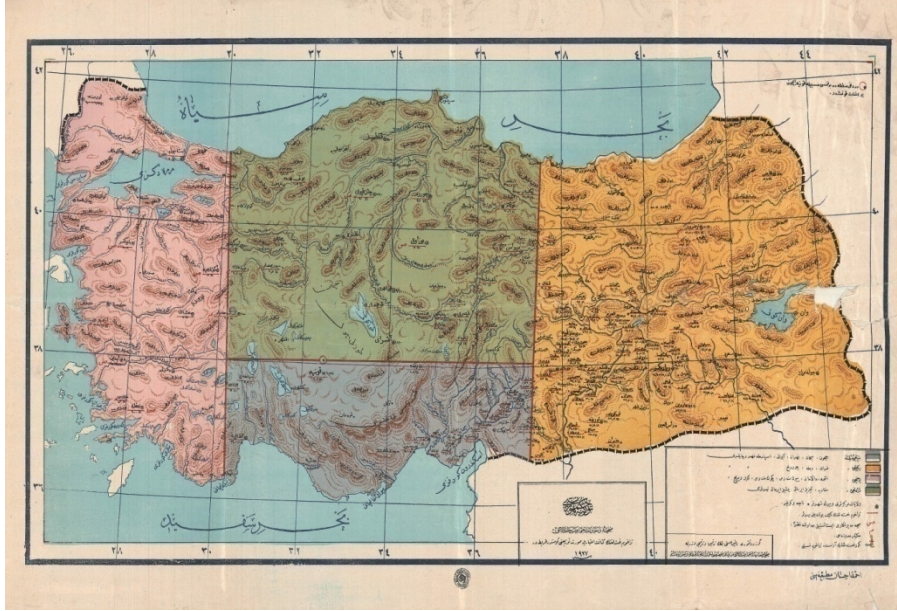
EK-IV.

Besni Trahom Hastanesi ve Dispanseri Polikliniği'ne Müracaat Eden Halktan Bir Grup

Kaynak: Nuri Fehmi Ayberk, *Türkiye'de Trahom Mücadelesi*, İstanbul 1936, s. 10.

EK V.

Türkiye’de Trahom Mintakaları ve İllere Göre Trahomun Görülme Oranı⁸⁶

Birinci mıntıka: Ceyhun, Seyhun, Buhran, Ayvalı, Isparta nehri ve çayları.

İkinci mıntıka: Fırat, Dicle, Çoruh.

Üçüncü mıntıka: Eşme, Dalaman, Büyük Menderes, Küçük Menderes, Gediz ve Merih.

Dördüncü mıntıka: Sakarya, Kızılırmak, Yeşilırmak nehirleri.

Birinci Mıntıka (Ceyhun, Seyhun, Buhran, Ayvalı, Isparta Nehri ve Çayları.)		İkinci Mıntıka (Fırat, Dicle, Çoruh)		Üçüncü Mıntıka (Eşme, Dalaman, Büyük Menderes, Küçük Menderes, Gediz ve Merih)		Dördüncü Mıntıka (Sakarya, Kızılırmak, Yeşilırmak Nehirleri)	
Şehir-Kaza	Yüzde	Şehir-Kaza	Yüzde	Şehir-Kaza	Yüzde	Şehir-Kaza	Yüzde
Savarlı	%57	Sarıkamış(M)	%7	İstanbul(S)	%2	Samsun	%5

⁸⁶ Bu harita Göz Doktoru Vefik Hüsnü Bey’in tetkik ve tertibi üzerine Sıhhiye ve Muaveneti İctimâiye Vekâleti grafik mütehasısı Ahmed Rüştü Bey tarafından çizilmiştir. Ahmet Rüştü, *Trahom Hastalığının Kesafet İtibariyle Suret-i Tevziini Gösterir Harita*, T.C. Sağlık Bakanlığı, Ankara 1927.

Yusuf Hacı	%46,9	Kars(M)	%8,4	Kütahya(S)	%5	Erbaa	%20,7
Maraş	%45,7	Cizre	%56,3	Uşak	%5	Niksar	%20,7
Hakoğlu(?)	%62,20	Midyat	%42,1	Muğla(S)	%8	Tokat	%10,9
Haramiler	%42,2	Trabzon(H)	%11,2	Edime	%2- %1,1	Hafik	%20,9
Haliliye	%20,6	Erzurum(M)	%21,2 %37,2	Balıkesir(S)	%2	Yıldızeli	%13,4
Mağaracık	%25	Ilica	%46,3	İzmir(M)	%5,8- %1,6	Seyfik	%9,2
Gazî Ayıntâb	%55	Tepeköy	%15,5	Aydın(S)	%9	Sivas	%20
Arablar	%22,1	Çapakçor	%15,1	Milâs	%5	Tutmac	%21,5
Toprak Kal'a	%22,8	Lice	%45,5			Şehr-i Kışla	%12
Tatarlı	%55	Palu	%32,7- %18,1			Aziziye	%27,7
.....	%55,7	Kal'a	%25,8			Bünyan	%13,2
Ceyhan	%30	Silvan	%44,7			Çorum	%42
İncirli	%26	Sared	%41,1			Turhal	%20,1 0
Tusnamış	%87,4	Osmaniye	%29,1			Bozok(S)	%5
Gökçeli	%56,8	Kadıköy	%43,4			Mekük	%11,2
Tiznek	%86,3	Kara Kilise	%17			Himmet Dede	%12,7
Mihmandar	%42,9	Yukarı Termik	%26,4			Kayseri	%17,2
Adana	%50	Kemaklı	%49,9			Beğ Değirmen	%19,5
Köprü Gözü	%54,7	Savur	%52,8			Develü	%7,2
Yenice	%97,2	Şarab	%24,4			Sultan Hanı	%14,9 1
Tarsus	%57,6	Diyarbakir	%34,9- %15,1			Çankırı(S)	%3
Teke	568	Kırali	%23			Ankara(M)	%6,6
Niğde(S)	%0,5	Kürlü	%16,7			Demirciler	%7,9
Mersin	%80,50	Mardin	%57,9			Bolu(M)	%5
Konya(M)	%2,20	Erzincan(M)	%40- %30			Alpagut	%12,2
Isparta	%2,5	Zara	%23,40			Mihaliç	%4,7
Burdur	%5	Hozat	%50			Eskişehir(M)	%5
Antalya	%24,11	Mazgird	%40			Sivrihisar(M)	%4,7
		Arabgir	%25			Seyyid Gazi(M)	%4,7
		Hekimhan	%23,4- %31,6			Afyon K.Hisar(M)	%2,6
		El-aziz	%38,4				
		Keban	%14,3				
		Surisuri	%28,5				
		Hankendi	%27,3				
		Monlaköy	%24,7				

	Amiğken	%24,7				
	Prut	%47,5				
	Minare	%25				
	Maden	%8,2- %1,9				
	Kangal	%20,4				
	Şaziye	%25				
	Aşağı Termil	%20,5				
	Çermik	%49,5				
	Üç Kuyular	%17,4				
	Hacı Halil	%80,7				
	Tut	%40				
	Prevadi	%47,5				
	İsmet Paşa	%45				
	Malatya	%52,8- %35,40				
	Gönderzik	%27				
	Siverek	%48,7				
	Pödürge	%59,6				
	Kâhta	%71,3				
	Kuyucak	%89,6				
	Hulvan	%52,5				
	Kara Köprü	%82,7				
	Urfa	%52,9				
	Harran	%54,6				
	Suruc	%48,7				
	Birecik	%18,5- %47,6				
	Kırca Ali	%84,4				
	Kilis	%11,9				
	Mağaracık	%25				
	Nonib	%64,4				
	Yaylak	%40				
	Besni	%57				
	Kepsut	%51				
	Fırlayn	%51				
	Kıvırcık	%45,7				
	Hısn-i Mansur (Adıyaman)	%97,3				
	Bel Viran	%45				

S: Sıhhiye müdürlükleri cetveline nazaran.

M: Mektepler muayenesi.

H: Göz hastalıkları arasında trahom nispeti.